

УДК 94 (477.82)''19'':314.73

А. Г. Шваб – кандидат історичних наук, доцент,
декан історичного факультету Волинського
національного університету імені Лесі Українки

Еміграція із західноукраїнських земель у контексті національної політики II Речі Посполитої

*Роботу виконано на кафедрі нової та новітньої
історії ВНУ ім.Лесі Українки*

У статті проаналізовано особливості еміграційної політики влади II Речі Посполитої на західноукраїнських землях. Простежено вплив упроваджуваної політики на характер еміграційних процесів і змін національної та соціальної структури місцевого населення.

Ключові слова: еміграційна політика, еміграція, динаміка еміграційного руху, напрямки переселення, національний склад, соціальна структура.

Шваб А. Г. Эмиграция из западноукраинских земель в контексте национальной политики II Речи Посполитой. В статье проанализированы особенности эмиграционной политики властей II Речи Посполитой на западноукраинских землях. Прослежено влияние внедряемой политики на характер эмиграционных процессов и изменений национальной и социальной структуры местного населения.

Ключевые слова: эмиграционная политика, эмиграция, динамика эмиграционного движения, направления переселения, национальный состав, социальная структура.

Schwab A. G. Emigration From the West-land of Ukrainian, in the Context of National Policy II Rzeczpospolita. The article deals with the emigration policy of the Rech Pospolyta government on the materials of Volyn voyevodstvo. The author focuses on the influence of that policy on the emigration processes and changes in national and social structure of the local population.

Key words: emigration policy, emigration, dynamics of emigrating movement, the trends of migration, national and social structure.

Постановка наукової проблеми та її значення. Еміграційна політика займає важливе місце серед пріоритетів кожної держави. Через її регулювання вирішуються питання економічного, демографічного, етнополітичного характеру. Дослідження засад міграційної політики інших країн дає неабиякий практичний досвід для формування сучасних державних підходів до цього питання. Вивчення досвіду еміграційної політики держав, до складу яких входили українські етнічні землі, дає змогу ще й прослідкувати вплив цього процесу на різні сторони життя українців та розкриває особливості національної політики щодо них.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. У сучасній українській суспільствознавчій науці питання польської еміграційної політики міжвоєнного періоду не мали безпосереднього висвітлення. Здебільшого наявні численні розвідки історії української еміграції та діаспори. Піднята проблема висвітлюється лише через призму причин цього процесу та особливостей адаптації емігрантів у країнах поселення. Так, зокрема, аналізу впливу польської еміграційної політики та імміграційної політики країн поселення на еміграцію із західноукраїнських земель присвячені дослідження С. Качараби. Аналіз імміграційної політики країн поселення та політичні, етносоціальні й економічні аспекти еміграції із західноукраїнських земель, що перебували в складі Другої Речі Посполитої, підняті також у працях Ю. Сливки, С. Макарчука, Ю. Макара, В. Євтуха, В. Трощинського, А. Попика й ін.

Широке коло робіт, присвячених схожій тематиці, представляють і польські дослідники. Серед них слід виділити праці державних чиновників та теоретиків польської міжвоєнної еміграційної політики Ю. Влодека, С. Гломбінського, Г. Заленцького, А. Зарихти, З. Людкевича, М. Красноцького, Ю. Околовича, М. Панкевича, М. Шавлеського, С. Юркевича й ін. Важливими для розуміння особливостей еміграційної політики є роботи авторитетних польських дослідників Е. Колодзєя, А. Пачковського, А. Пільха, Г. Яновської, П. Крашевського та ін.

Мета нашої розвідки – проаналізувати засади еміграційної політики Другої Речі Посполитої на західноукраїнських землях, її передумови, завдання й результати, а також висвітлити механізми здійснення процесу еміграції, економічних та політичних мотивів цієї політики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Із перших років відновлення незалежності Польщі добре усвідомлювали, що широка хвиля еміграції напередодні Першої світової війни буде й надалі посідати важливе місце в соціально-економічному житті Польщі. Уже в 1917 р. Д. Околович, людина, яка до 1923 р. брала активну участь у формуванні польської еміграційної політики, писав: «Немає жодного сумніву, що визволена Польща доти буде охоплена еміграційним рухом, поки не зникнуть причини, які його породжують. Доти, доки розвиток промисловості не підніметься до такого рівня, щоб перевищити темпи натурального приросту Заселення, доки польське село, перенаселене малоземельним і безземельним пролетаріатом, буде становити величезний резерв робочих рук, які не мають відповідного попиту на внутрішньому ринку, нарешті, доки заробітки польських робітників будуть відрізнятись від заробітків у сусідніх державах, доти питання еміграції не перестане бути актуальним для Польської держави» [25, 5].

Розв'язати проблему перенаселення за допомогою внутрішніх економічних механізмів Польща не могла, оскільки для цього були необхідні значні фінансові інвестиції. Основним засобом вирішення цієї проблеми від перших років існування II Речі Посполитої була проеміграційна політика, яка не лише прагнула до збереження темпів еміграції, а й до її посилення [22, 100].

Характер еміграційної політики впродовж міжвоєнного двадцятиліття піддавався постійним корективам. Спочатку відновлена Польська держава намагалась опанувати стихійність цього руху, а пізніше стала скеровувати його та використовувати як інструмент розв'язання економічних, соціальних і політичних проблем.

У першій половині міжвоєнного двадцятиліття справа еміграції національних меншин Польщі не посідала в польській політиці першочергового значення. Передусім, у 1919 і в 1923 рр. Польща взяла зобов'язання перед світовим співтовариством обстоювати інтереси національних меншин. Протягом 20-х рр. уряд проводив земельну реформу, одним із пунктів якої була колонізація «східних кресів» і, власне, на неї ставився основний акцент розв'язання проблеми національних меншин шляхом національної чи то державної асиміляції. Окрім того, східні воєводства й без того були охоплені активною еміграцією євреїв до США, українців до Канади та Південної Америки. Сприяло цьому розпорядження еміграційного управління, видане в червні 1921 р., згідно з яким мореплавним компаніям дозволялося відкрити представництва в містах Західної України. Їхня діяльність через розгорнуту мережу агітаторів стала активним чинником посилення еміграції.

Аналіз загальнопольських еміграційних процесів переконує, що цілеспрямована еміграційна політика щодо національних меншин починає активно втілюватися із середини 20-х рр. Зокрема, це яскраво підтверджують напрями переселення та його характер. Упродовж усього міжвоєнного періоду волиняни виїжджали переважно до країн Північної та Південної Америки, безповоротно покинувши край, у той час коли жителі центральних та західних воєводств надавали перевагу сезонній еміграції до європейських країн. Такий стан речей був викликаний далеко не добровільним вибором бажаючих, оскільки формування контингенту емігрантів до Європи відбувалося шляхом підбору через управління посередництва праці. Керуючись розпорядженням Міністерства внутрішніх справ, перевага виїзду до європейських країн надавалася лише полякам. Результати впливу на спрямування волинської еміграції очевидні. У 1926–1938 рр. до Європи виїхало лише 2 360 осіб, що становило 3,75 % від загальної кількості волинських переселенців [7–19].

У коло інтересів польського уряду входили наміри не лише надати українській еміграції безповоротного характеру, а й сприяти їх найшвидшій асиміляції на чужині. Зокрема, це проявилось в спрямуванні українських переселенців до Канади, де польська дипломатія не мала жодних успіхів у домовленостях про створення скупчених поселень для поляків, а також у прагненні до заборони розселення українців у місцях їхнього компактного поселення та в колоніях, призначених для польських осадників.

Ще помітніше активізувалися заходи щодо посилення еміграції національних меншин у другій половині 30-х рр. Особливо широкого розголосу набула ця ідея після невдалої спроби створення скупчених поселень (колоній) поляків у країнах Латинської Америки, на що в кінці 20-х та першій половині 30-х років було витрачено чимало коштів.

Після невдалої спроби відтворення власних домініонів у країнах Південної Америки, що, на відміну від сезонної європейської еміграції, приносило здебільшого збитки й втрату зв'язку зі співвітчизниками, міжконтинентальній еміграції відводилася роль і політичного, й економічного розвантаження Польщі. Основне її завдання полягало в посиленні еміграції національних меншин.

Зокрема, для посилення еміграції українського населення в 1936 р. створено польську корабельну лінію до Південної Америки. Особливий притиск на збільшення еміграції національних меншин

здійснювало Міністерство внутрішніх справ (МВС). У надісланому ним у листопаді 1937 р. до МЗС таємному документі зазначалося, що здійснювана еміграційна політика повинна піддатися істотному переглядові з урахуванням потреби «позитивного» вирішення національного питання в Польщі.

Особливо шкідливим, із погляду внутрішньої політики, визнавалося поширене в кінці 20-х – початку 30-х рр. планове фінансування державою міжконтинентальної еміграції поляків, а також обмеження виїзду національних меншин до призначених для поляків територій.

Тепер еміграція поляків повинна була розглядатися як крайній засіб вирішення питань перенаселення на «чисто польських теренах». Вербування з метою планового осадництва має охоплювати непольське населення, насамперед із територій змішаного проживання, де шляхом еміграції можна здобути хоча б відносно більшість польського елементу. Польське населення, зі свого боку, передбачалося залучати до внутрішньої колонізації [5].

Політичні мотиви польських урядових кіл щодо еміграції яскраво ілюструє також таємний документ Міністерства закордонних справ. «...Зорганізування такої акції, якою є еміграція, вже на початку дозволить створити кордон із повною перевагою польського елементу від Збруча аж до теренів цілковито польських. Еміграційна акція створить виключно добрі умови для скупки земель слов'янських меншин; відправлених до заокеанських держав і продаж її польським осадникам...

Заокеанська еміграція є еміграцією безповоротною, власне тому повинні створюватися якнайсприятливіші умови для переселення туди українців. Континентальна еміграція на 80 % є заробітковою, тому туди необхідно спроваджувати виключно поляків. В усякому випадку рішення про напрями еміграції повинні прийматися з урахуванням етнічних, господарських і геополітичних умов» [20, 287].

У зв'язку із цим, МЗС видало такі розпорядження: 1) заборонялося вербувати поляків із воєводств спільного проживання національних меншин; 2) вербування повинне було проходити переважно серед національних меншин, що проживають у 13 південно-східних повітах; 3) заборонялося гальмувати еміграцію національних меншин на інших теренах Польщі.

У результаті цих заходів, навіть якщо виходити з наявних реальних можливостей заокеанської еміграції (від семи до 20 000 осіб із Польщі, окрім євреїв), у деяких повітах вистачило б відправити в еміграцію кілька чи кільканадцять тисяч неполяків, щоб забезпечити перевагу польського елементу (близько 60 %) протягом кількох років у чотирьох-п'яти повітах... [20, 288].

Аналіз подібних документів доводить, що польське керівництво проводило сплановану політику суцільної колонізації, використовуючи для цього засоби, породжені поточним історичним моментом.

Один з активних ендецьких діячів Г. Зеленцький у своїх роздумах про значення польської колонізації, ідея якої стала активно обговорюватися в другій половині 20-х років, ішов іще далі: «Польська держава повинна прагнути до повної колонізації шляхом розселення польського елементу так, щоб той своєю кількістю і культурною силою надав політичний і культурний тон кожному клаптику землі. При цьому ми не порушуємо конституційних прав національних меншин щодо їх розселення. Власних політичних цілей досягаємо впровадженням законних міграційних переміщень населення» [26, 116].

Уже на початку 20-х років проявилася чітка тенденція до сприяння еміграції євреїв. Із політичних міркувань цьому сприяв польський уряд. Так, зокрема, уже в травні 1920 р. у листі Міністерства праці і суспільної опіки до начальника окружного управління Волині й Поділля наголошувалося на сприянні роботі товариству *Hebnew Sheltening and immigrantaid society of America Headquartens for Poland (Hebnew SALAS)*. Товариство опікувалось організацією еміграції єврейських родин на постійне проживання до США. *Hebnew SALAS* працювало під наглядом МПІСО [4, 1–3].

Поряд з агітацією за виїзд до США, серед західноукраїнського населення була поширеною діяльність створеного в 1921 р. Палестинського еміграційного товариства, яке ставило за мету організацію еміграції євреїв до Палестини [2, 3–4].

Офіційна польська влада не чинила найменшого опору нелегальній еміграції до Палестини й на початку 30-х рр. У листі Міністерства внутрішніх справ від 27 січня 1933 р. до волинського воєводи зазначалося, що таємна нелегальна еміграція євреїв під виглядом туристичної поїздки відбувається з відома міністерства і що з погляду польських інтересів вона є корисною, оскільки розвантажує ринок праці [3, 22].

У 20–30-х рр. планомірно виконувалося розпорядження МЗС про визначення напрямів еміграції для поляків і національних меншин. Із Центральних та Західних воєводств Польщі емігранти прямували переважно до країн Західної Європи (Франції і Німеччини), оскільки ця еміграція мала

переважно сезонний характер, у той час як зі Східних – до Канади та Південної Америки – українське населення емігрувало безповоротно.

Із Лодзинського та Познанського воєводств за період 1925–1931 рр. із загальної кількості емігрантів до європейських країн виїхало 97 %, із Кельцького і Поморського – 89 %. Із Волині до Європи емігрувало лише 4,3 %, а до позаєвропейських держав – 95,6 %. У Станіславському воєводстві ці показники становили, відповідно, 33,5 % і 66,5 %, Тернопільському – 20,8 % і 79,2 %, Львівському – 64,9 % і 35,5 %. У Львівському, Тернопільському та Станіславському воєводствах у складі емігрантів до Європи були переважно поляки, у цілому ж відсоток українського населення в загальнопольській європейській еміграції становив лише 0,47 % православних, 5,26 % – греко-католиків [27].

Тим часом МЗС приступило до створення перспективного еміграційного плану. Відповідно до нього уряд виділяв 21 млн злотих, щоб протягом чотирьох років спрямувати до міжконтинентальної еміграції 25 тис. осіб української національності, а на звільнених ними землях оселити 17 тис. осіб польської національності. За планом українці й білоруси (до них застосовувалася та ж політика) в еміграції в Бразилії, Аргентині й інших державах Південної Америки повинні були створювати розпорошені поселення. Уважалося також некорисним створення польських поселень серед українських і білоруських. Це пояснювалося тим, що можливості польської заокеанської колонізації були обмеженими та в будь-який момент її могли заборонити імміграційні країни.

Під кінець 30-х рр., коли з'ясувалося, що широко розрекламована ідея польської колонізації є справою коштовною й збитковою, до призначених до поляків колоній стали направляти українців. У Парагваї на землях, зарезервованих для польських осадників, у результаті поселилося 90 % українців, переважно волинян.

Польський учений М. Красноцький, наукова діяльність якого припала на 20–30-ті рр., критикуючи ідею польської осадницької еміграції, писав: «Якщо наше господарство має понести такі величезні збитки, а польський народ такі значні жертви, то нехай краще його енергія буде спрямована на інші ділянки державного життя. Якщо має відтікати польський капітал, то нехай краще відтікає капітал меншин. І за їхній же рахунок можна зменшити кількість непольського населення в Польщі, послабити їх господарську й політичну позицію. Саме за таких умов можна погодитися на осадницьку еміграцію» [22, 17].

Характер еміграційних процесів у Польщі підтверджує, що багато намічених планів реалізувалося. При загальній тенденції спаду еміграції з Польщі в 30-х рр. еміграція із західноукраїнських земель залишалася на рівні 20-х рр. Значно зросла частка української міжконтинентальної еміграції. Яскравим прикладом є Волинь. Якщо в 1926–1931 рр. волиняни становили 12 % від усієї міжконтинентальної еміграції з Польщі, то в 1935–1938 рр. – 23,4 %. Із загальної кількості польської еміграції до Парагваю волиняни становили 53,3 %, до Аргентини – 31,1 % [7–11; 15–19].

Зростання відсоткової ваги української еміграції відбувалося на фоні загального спаду польської еміграції в цілому. Цей факт повною мірою переконує, що збіг соціально-економічних, демографічних і політичних факторів, які сприяли виїзду жителів східних воєводств, мав значно впливовіші наслідки, ніж в інших воєводствах. Найбільшою мірою цьому сприяли низький рівень розвитку суспільно-виробничих відносин, викликаний фактичною відсутністю промисловості на Західній Україні і слабким її розвитком у Польщі в цілому, а також сповільненими темпами капіталізації сільського господарства.

Особливий вплив на активізацію еміграційного руху в 30-х рр. мала цілеспрямована внутрішня політика правлячих кіл Польщі, спрямована на посилення еміграції українського елементу для прискорення польської колонізації та асиміляції західноукраїнських земель. Результати її були очевидні. Показовою є знову Волинь. Аналіз статистичних даних засвідчує, що польське населення у Волинському воєводстві в 1936 р. становило 16,5 %, відповідно, за час від перепису 1921 р. його частка зросла на 5%, тоді як частка українського населення зменшилася на 5 % і становила 68,5 %. До 9,7 % скоротилася й кількість євреїв. Зростання польського населення на Волині відбулося також за рахунок еміграції з інших воєводств і за рахунок значно вищого натурального приросту, оскільки новоприбулі поляки були здебільшого молодими людьми й мали значно кращі умови побуту. Результатом такого становища стало зростання більше ніж удвічі кількості поляків. Фактичний приріст українського населення становив близько 70 % [1, 42].

Високі показники зростання кількості польського населення вплинули на соціальну структуру населення й на характер його зайнятості. Міське населення зросло за рахунок поляків.

Коли за переписом 1921 р. у містах Волині поляки становили 16 %, українці – 22 %, а євреї – 57 %, то в 1931-му відсоток поляків зріс до 28 %, українців – зменшився до 16 %, а євреїв – до 49 % [24, 75].

Наслідком цілеспрямованої політики був і характер зайнятості населення. Поляки на Волині задіявалися в різних сферах діяльності, натомість українці працювали переважно в сільському господарстві. Для порівняння наведемо такі дані: 1921 р. польське населення в лісівництві становило 11,5 % від загальної кількості працівників; мінерально-добувній промисловості – 26,9, у металообробній – 28,1, деревообробній – 27,1 споживчій – 19,9, комунікації та транспорті – 34,7, у сфері обслуговування – 34,4 % [21; 13]. Натомість серед православних (українців) 93 % були рільниками, 3,5 % працювали в промисловості (переважно некваліфіковані робітники), 0,4 % – у торгівлі та 3,3 % – в інших сферах [16, 39].

Цілком очевидно, що тягар соціально-економічних проблем, властивих для відсталого економіки, лягав насамперед на українське населення. Скрутність їхнього становища ставала опосередкованим чинником до еміграції, яку все активніше використовувала офіційна польська влада для досягнення планів асиміляції на західноукраїнських землях.

Список використаної літератури

1. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф. 46, оп. 1, спр. 639.
2. ДАВО, ф. 46, оп. 5, спр. 75.
3. ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 2060.
4. ДАВО, ф. 58, оп. 1, спр. 108.
5. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo spraw zagranicznych (ffani AAN, MSZ). – Sygn. 9618. – Raport Poselstwa RP w Buenos Aires z 7. VII. 1932
6. AAN, MSZ. – Sygn. 9879. – Wiktor Ormicki w sprawie zamorskiego wychodźstwa osadniczego i osadnictwa wewnętrznego. – Referat, 1936 r.
7. Statystyka Pracy. Rocznik VI. – Warszawa : Główny urząd statystyczny, 1927. – 344 s.
8. Statystyka Pracy. Rocznik VII. – Warszawa : Główny urząd statystyczny, 1928. – 336 s.
9. Statystyka Pracy. Rocznik VIII. – Warszawa : Główny urząd statystyczny, 1929. – 412 s.
10. Statystyka Pracy. Rocznik IX. – Warszawa : Główny urząd statystyczny, 1930. – 326 s.
11. Statystyka Pracy. Rocznik X. – Warszawa : Główny urząd statystyczny, 1931. – 436 s.
12. Statystyka Pracy. Rocznik XI. – Warszawa : Główny urząd statystyczny, 1932. – 427 s.
13. Statystyka Pracy. Rocznik XII. – Warszawa : Główny urząd statystyczny, 1933. – 367 s.
14. Statystyka Pracy. Rocznik XIII. – Warszawa : Główny urząd statystyczny, 1934. – 303 s.
15. Statystyka Pracy. Rocznik XIV. – Warszawa : Główny urząd statystyczny, 1935. – 282 s.
16. Statystyka Pracy. Rocznik XV. – Warszawa : Główny urząd statystyczny, 1936. – 223 s.
17. Statystyka Pracy. Rocznik XVI. – Warszawa : Główny urząd statystyczny, 1937. – 335 s.
18. Statystyka Pracy. Rocznik XVII. – Warszawa : Główny urząd statystyczny, 1938. – 307 s.
19. Statystyka Pracy. Zeszyt I. – Warszawa : Główny urząd statystyczny, 1939.
20. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich / M. Siwicki. – T. I. – Warszawa : Tyrsa, 1992. – 315 s.
21. Wołyńskie Wiadomości Techniczne. – Grudzień 1925. – № 10.
22. Качараба С. П. Еміграція з Західної України 1919–1939 / С. П. Качараба. – Львів, 2003. – 416 с.
23. Jarzyna A. Polityka emigracyjna / A. Jarzyna. – Lwów : Dom książki polskiej, 1933. – 194 s.
24. Krasocki M. Emigracja osadnicza / M. Krasocki. – Warszawa : Ministerstwo Opieki Społecznej, 1938. – 35 s.
25. Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych / W. Mędrzecki. – Wrocław; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Wydaw. Polskiej Akademii Nauk, 1988. – 202 s.
26. Okołowicz J. Zadania polskiej polityki emigracyjnej. Referat ogłoszony w Kole Przyjaciół Nauk Politycznych w Warszawie w. D. 15.XII.1917 / Okołowicz J. – Warszawa : Nakładem wydziału Rejestracji strat wojennych przy Radzie Głównej Opiekuńczej, 1918.–28 s.
27. Załęcki G. Polska polityka kolonialna i kolonizacyjna / G. Załęcki. – Warszawa : Instytut Wydawniczy «Biblioteka Polska», 1925. – 158 s.
28. Zarychta A. Emigracja Polska 1918–1931 i jej znaczenie dla państwa / A. Zarychta. – Nakładem Ligi Morskiej i Kolonjalnej, 1933. – 119 s.

Статтю подано до редколегії
29.1.2011 р.